سەرچاوەکانی توێژینەوە لە مێژووی ئیسلامی

[كردي – کوردی – kurdish]

نیهاد جەلال حبیب الله

پێداچونەوەی: **پشتیوان سابیر عەزیز**

2013 - 1434

IslamHouse.com

مصادر دراسة التاريخ الإسلامي

« باللغة الكردية »

نهاد جلال حبيب الله

مراجعة: بشتيوان صابر عزيز

2013 - 1434

IslamHouse.com

سەرچاوەکانی توێژینەوە لە مێژووی ئیسلامی

ئەوەی پێشتر قسەمان لەسەرکرد، تەنها دروستکردنی هەستو بەرپرسیارێتیەکی بوو لەپێناو ئەوەی هەنگاو بنێین بەرەو مێژووی ئیسلامیو دواتریش نیشاندانی ئامانجی ئەوکارە بوو، بەومەبەستەی دەرونی کەسانێك ئامادەیی هەبێت بۆ خوێندنەوەو ڕامان لە مێژووی ئیسلامی، هەنگاوی دوای ئەوەش بریتیە لە ناسینی سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوە لە مێژووی ئیسلام تا خوێنەر بزانێت بۆ وەرگرتنی بابەتێکی ناو مێژووی ئیسلامی چ سەرچاوەیەکی پێویستەو ئەو سەرچاوە چۆنەو چۆن لێی بنەوێتو چۆنیش لێی وەربگرێت، چونکە کەرەستەکانی کارەکە ئەو سەرچاوانەن، بۆیە ئەگەر کەسێك شارەزای کەرەستەکانو شێوەی بەکارهێنانیان نەبێت، بێگومان کارەکەی لەنگی تێدا دەبێت.

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین سەرچاوەکانی مێژووی ئیسلام بۆ چەند بەشێك دابەش بکەین، ئەمەش بەپێوەری گشتی مێژوویی کاری لەسەر دەکەین:

یەکەم: قورئانی پیرۆز:

یەکەم سەرچاوەی وەرگرتنی مێژووی ئسلامی بریتیە لە قورئانی پیرۆز، چونکە خودی قورئان یەکەم سەرچاوەی ئایینەکەیە، چ جای مێژووی ئەو ئایینە یان مێژووی بنیادنەری سەرەتای پەیامەکە (موحەممەد صلى الله عليه وسلم)و هاوەڵانی کە بەردی بناغەی ئەو مێژووەیان دانا.

ئەمەش تەنها لای موسڵمانان بە یەکەم سەرچاوەی مێژووی ئیسلامی دانانرێت، بەڵکو نەیارانی قورئانو ئیسلامو مێژووی ئیسلامیش لەسەرئەوە یەکدەنگن، وەك چۆن ئەوان تەوراتو ئینجیل بە یەکەم سەرچاوەی لێکۆڵینەوە لە مێژووی جوولەکە یان مەسیحیەت دادەنێن، یان نووسینەکانی ئەرستۆو ئەفلاتون بە بنەڕتی لێکۆڵینەوە لەو کەسانە دەزانن، یان لەوحە بەجێماوەکانی سەردەمی حامورابیو یاسا دانراوەکانی دەکەنە

سەرچاوەی یەکەم بۆ تێرامان لەو سەردەمەو کەسایەتیەی، بەهەمان شێوە قورئانیش بەیەکەم سەرچاوەی مێژووی ئیسلامی دادەنێن، گەرچی کۆمەڵێك تێبینیو ڕەخنەیان لێ هەیە کە سوپاس بەخودا ڕۆژ بە ڕۆژ ڕاستیە مێژووییەکان دەبنە بەڵگەی ڕاستی زانیاریەکانی قورئان.

لێدوانی گشتی قورئانی پیرۆز بۆ مێژوی ئیسلامی خۆی لەم خاڵانەدا دەبینێتەوە:

١- خستنەبەرچاوی ڕەوشی پێش هاتنی ئیسلامو مێژووی ئیسلامی:

قورئان سەرەتا پوختەیەکی مێژووی مرۆڤایەتی هەر لە بوونیەوە تا سەردەمی مێژووی ئیسلامی دێنێت، باس لە دروستبونو بەهای مرۆڤو ئەرکو ئامانجو ئەنجامی دروستبونیو شێوەو هۆکاری هاتنەسەردنیایو ئەرکی ناو دنیاو ڕەوشی سەرزەوی دەکات، بۆ ئەوەی دواتر بەرچاوڕوونیەك بێت بۆ ناو مێژووی ئیسلامی، واتە قورئانی پیرۆز ئەوەمان پێدەڵێت کە مێژووی ئیسلامیش قۆناغێکی ناو ئەو مێژووەیەو بۆ زانینی ڕێگەیەکیش نابێت لە نیوەی ڕێوە هەنگاو بنێیتو ئەگەر سەرەتاکەی نەزانیت دەکەویتە هەڵەوە یان هیچ نەبیت لەسەر ماوەی پێشهاتە هاوشێوەکانی بێئاگا دەبیت.

بۆ خستنەڕووو تۆمارکردنی ئەمەش هەوڵدەدات ڕای خۆی بچەسپێنێو بوونی هەرگومانێك بەرپەرچ دەداتەوە﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾[١] ڕاستی گێڕانەوەو لێکدانەوەکەش دەگەڕێتەوە بۆ خواو بەدووری دەگرێت لەدەست تێوەردانی مرۆیی﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾[٢] .

دواجاریش لە دوو لایەنەوە ڕەخنە لە بەرهەمو نوسراوەکانی ئەوکات دەگرێت:

---

[١] - البقرة: ٢.

[٢] - الحجر: ٩.

١–مرۆڤەکان لەپێکانی ڕاستیدا نەگەشتوونەتە کەماڵو برێك لە ڕاستییان تێدایە، دیاریکردنی ئەو برەش پەیوەستە بە لەخواترسی ئەو کەسە یان ویژدانداری ئەو تاکە، واتە زۆربەی جار پشکی زیاتری ڕاستی بۆ کەسی لەخواترسە لەگەل بوونی هەڵەیدا، بەڵام کەسانێکیش هەن کە لەخوا ترس نین لەگەڵ ئەوەشدا ڕاستیەك دەڵێن، ئەمانە کەمنو لەنێو خوانەناساندا دیارن، هەروەها هەموو ڕاستیەکیش ناڵێن.

٢–مرۆڤەکان لەبەر سەپاندنی ڕاکانی خۆیان تەنانەت ڕاستیەکان دەشێوێنن، ئەوان ڕاستیەکانی ناو تەوراتو ئینجیلیان شێواند، بەمە هیچ پێودانگێکی ڕاستییان نەهێشتۆتەوەو ئامادەنین ڕێ بەڕاستی بدەن تا بەجیاو سەربەستی بۆ خۆی بمێنێتەوە، بۆیە قورئان بوو بە تەواوکەری ڕاستیەکانی پەیامە خواییەکانی پێشووو پلەی کەماڵی وەرگرتو کۆتا پەیامی خوداییش دەبێت، لەبەرئەوە ئەمجار پاراستنەکە نادرێتە دەست مرۆڤ و خودا خۆی دەیپارێزیت﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾[٣] لێرەوە ڕاستیە مێژوییەکان تەنها لەقورئانەوە پلەی ڕاستی تەواویان هەیە.

پاشان هەوڵدەدات مێژوی یەکخوداپەرستان پەیوەستی یەکتر بکات، بۆیە کە باس لە سەردەمی مێژوی ئیسلامی دەکات، دەیانبەستێتەوە بە باوەڕدارانی پێش ئیسلامەوە وەك دەفەرموێت ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾[٤] واتە موسڵمانانی ئەم سەردەمە دادەنێت بە بەشێك لە موسڵمانانی ڕابردوو، یان جوولەکەکانی ئەوکات بە مێژوی پێشتریانەوە دەبەستێتەوە.

دواتر گرنگترین لایەنەکانی سەرەتای مێژووی ئیسلامی دەخاتەڕوو، وەك ئەوەی باسی قۆناغی مەککەو ژیانی ناو مەدینەو جەنگی بەدرو ئوحود دەکات، لەگەڵ ئەمەشدا

---

[٣] - الحجر: ٩.

[٤] - الحاقة: ١١.

هەوڵدەدات بە پێوەرە خوداییەکە لێکدانەوە بۆ ئەوانە بکات، تەنانەت چاوپۆشی لەخودی کەسایەتی موحەممەدیش(ﷺ) ناکاتو ڕوداوەکان وەك خۆی دێنێت، وەك سەبارەت بە ئیجتیهادێکی نەپێکراوی پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت:(عبس وتولي، أن جاءه الأعمى...)، چەندین نموونەی تریش لە قورئانی پیرۆزدا بەدیدەکەین.

بۆ یە ئەگەر بمانەوێت هەر قۆناغیکی مێژووی ئیسلامی وەربگرین، دەتوانین بەوپەڕی وردەکاریەوە بەپێوانی قورئان بۆ لێکدانەوەی مێژوویی لێی بکۆڵینەوەو ئەنجامێکی چاك بەدەستبخەین.

بەڵام نەیارانی ئیسلام یان ئەوانەش کە باوەڕیان پێی نیە، لەگەڵ ئەوەی قورئان بە یەکەم سەرچاوەی مێژوی ئیسلامی دادەنێن، کۆمەڵێك ڕەخنەیان لێی هەیەو بە سەرچاوەیەکی تەواوی نازانن، گرنگترین گازندەو ڕەخنەکانیشیان خۆی لەم خاڵانەدا دەبینێتەوە:

١–ئەوان دەڵێن ئەم قورئانە وتەی خودایی نیە، بەڵکو لێکدانەوەی کەسایەتی موحەممەدە (ﷺ) بۆ مێژوو، واتە موحەممەد (ﷺ) چۆن لە مێژوو تێگەشتووە یان چۆن ویستویەتی هزری خۆی بسەپێنیت، بەو شێوەیە لە قورئاندا تۆماری کردووە، بەم پێیە قورئان لە بەها خوداییەکەی دابڕدەکەنو مۆرکێکی مرۆیی پێدەدەن، ئەمەش واتە لە سیفەتی کەماڵ بەدەرە، کەواتە– بەو پێیە– قورئان پێکهاتەیەکی دوولایەنەی ڕاستیو ناراستی دەبێت، بۆیە خوای گەورە لە قورئاندا هۆشیاری بەرامبەر بەم ڕوانینە دەداتو دەفەرموێت ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾.[٥]

---

[٥] – البقرة: ٨٥.

٢–ئەوان پێیان وایە قورئانیش وەك پەیامە ئاسمانیەكانی تر یان وەك نوسراوەكانی تری پێشووی مێژوو، بەگشتی وەك ئەوانەی هیرۆدۆتو چەندێكی ترو بەتایبەتی نووسینەكانی ڕۆژهەڵات هەوڵیداوە مێژوویەكی ئەفسانەیی تۆماربكات، باسی فریشتەكان لەجەنگی بەدرو هێنانی ڕەشەبا لە خەندەقو چەندین نمونەی تر كە موسوڵمان بە موعجیزە ناویان دەبات، لای ئەوان هەروەك داستانی دابەزینی خواوەندەكانە لە جەنگەكانی سەردەمی دێرینی یۆنانو ڕۆمان، بەمجۆرە لەو بڕوایەدان قورئان لەقۆناغی نووسینەوەی ئەفسانەیی مێژوو دەرنەچووە.

٣–ڕەخنەیەكی تریان لە تۆماری مێژوویی یان تێڕامانی مێژویی قورئانی ئەوەیە كە دەڵێن قورئان یەكلایەنە قسەدەكاتو هەردەم هەواداری یەكخواپەرستانەو وەسفیان دەكاتو سەركۆنەی بیباوەڕان دەكاتو لەدژیان دەوەستێتو ناوە بەد واتاكانیان بەسەردا دەدات، بەمجۆرە لە هەڵوێستی بێلایەنبوون لە تۆماری مێژوویی دایدەڕنن.

٤–هەروەها دەڵێن قورئان لە تۆمار یان لێكدانەوەی ڕووداوە مێژووییەكاندا كورتبڕی دەكاتو خۆی لە وردەكاری یان ڕوداوەكانی نێوان دووماوە دوردەخاتەوە، بەوجۆرە تۆمار یان لێكدانەوەیەكی كرچ وكاڵو ناتەواو دەدات بەدەستەوە.

٥–یان گلەیی ئەوە دەكەن كە تۆمارە مێژوییەكانی قورئان خەسڵەتێكی پیرۆزیان پێدراوەو جێگەی قسە تێداكردنو مشتومڕیان نەهێشتوەتەوە، بۆیە هەركات بتەوێت قسە لەسەر تۆمار یان لێكدانەوەی مێژوویی قورئانی بكەیت، بەرەوڕووی تەكفیر یان كوشتوبڕ یان وەدەرنان دەبیتەوە، لەبەرئەوە وەلانانی یەكجارەكی ئەو تۆمارەو پشت پێنەبەستنی باشترە.

٦–ڕەخنە لەوە دەگرن كە قورئان لە تۆماری میژوویدا دووبارەكردنەوەی زۆر دەگرێتەبەر، بۆ نموونە لە دەیان شوێندا ڕووداوی ناو مێژووی پێغەمبەر مووسا(علیە السلام) دێنێتەوە كە لە هەمان كاتدا یەك شتە، یان هندێك جار جیاوازیەك (تناقض) لە

گێڕانەوەی یەك ڕووداودا هەیە، جگە لەوەش خەسڵەتی چیرۆك تیایدا زاڵە تا لێکدانەوەی وردی مێژوویی.

(وەڵام بۆ ڕەخنەکانیان)

١– ئەگەر قورئان وتەی موحەممەد (ﷺ)نیە، خۆ موحەممەد (ﷺ)نەخوێندەواربوو، پاشان ناوچەیەکی سنووداری دیبوو، جگە لەوەش لە شارەزایی ڕابردوودا زانیاریەکی کەمو سنورداری هەبوو و ناوچەکەشی سەرچاوەی مێژوویی زۆر دەگمەنی هەبوو، ئیتر چۆن قسە لەسەر هەموو ڕابردووی مرۆڤایەتی بکات، جگە لەوەی زانیاری گەلێکی زۆری تێدایە کە ئەمرۆ ڕاستی زانستی نیشانی دەدات، چەندین بەڵگەی تریش هەن کە بەرامبەر بەو ڕایە دەوەستنو لێرەدا نایانهێنین.

٢– ئەگەر بڕوانینە قورئانی پیرۆز، دەبینین هزرو بیروباوەڕ لە چوارچێوەی ڕووداوە مێژووییەکاندا لەبیر ناکات، قورئانیش پەیامێکە بۆ ژیانی موسڵمانانو ناکرێت لە بەهاکانی ئیسلام بەدووربێت، پاشان لە فەرموودەشدا دەیان یان سەدان هاوەڵ ئامادەبوون چەندین نموونەی ئیعجازی دەگێڕنەوە، دەی ئەمانەش مرۆڤ بوون، واتە بەتەنها لە قورئاندا وا نەهاتووە، لەمەدا دەبێت ئەو کەسانە گلەیی لە خۆیان بکەن کە دیدێکی تەواوی ماددیگەریو دنیاییان هەیەو بڕوایان بە چەمکی پەیامی ئاسمانی نیە، بۆیە گلەییەکەیان دەچێتە مەیدانی ململانێی هزرییەوە نەك حەقیقەتێکی هەستپێکراو، ئەمەش تەنها کاری ئەمڕۆیان نیەو ڕابردووشیان وێنەی لەو جۆرەی زۆرە.

٣–سەرەتا ئەو ڕەخنە لە خودی ئەو کەسانە دەگیرێت کە هێندە یەکلایەنانە دەڕواننە باس‌وخواسەکان کە هەوڵ نادەن لەو ڕەخنەی خۆیان لە قورئان وردببنەوە یان لە تەنگاوی دەمارگیریو بڕیاری یەکلایەنەدا گیرۆدەن، بەتایبەت لەبەرامبەر مێژووی ئیسلامیدا.

پاشان لەقورئاندا پێناوی شایەتیدان هەیە ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾[6] لەشایەتیدانیشدا سۆزو ڕق ڕۆڵ نابینێت، خودایش لە هەموان دادپەروەرترەو بەدوورە لە ڕاستی نەوتن، هەر بۆیە ڕەخنە لە خۆشەویسترین بەندەی خۆی دەگریت (موحەممەد(ﷺ)) یان هەر لەسەرەتاوە ڕەخنە لە پێغەمبەر ئادەمو پێغەمبەر نووحو ئیبراهیمو ئەیووبو یووسفو یوونسو مووسا (علیهم السلام)و (موحەممەد(ﷺ)) دەگرێتو لە قاڵبی بێدار کردنەوەیاندا ڕاستیەکانیان بۆ دەخاتەڕوو.

٤- مەبەستی قورئان لە گێڕانەوە مێژووییەکاندا گێرانەوەی هەموو مێژوو نیە، بەڵکو پێدانی پێوانێکی گشتیو چەند نموونەیەکی بەکارهێنانیەتی بۆ ئەوەی بۆ تێرامانی مێژوویی بەکاربێت.

٥- قورئان ئازادی بیروڕای بە هەموو مرۆڤەکان داوە، کێ بڕوای پێدێنێت یان نایەنێت سەربەستە﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ﴾[7] پیرۆزی قورئانیش بۆ موسوڵمانانە، ئینجا مێژووی ئیسلامیش نموونەی ڕاجیاوازی زۆری هەبووە، ئەگەر توندیەکیش هەبووبێت سەرچاوەکەی قورئان نەبووە، دەبێت بڵێین قسەکردن لەرووی قورئاندا تاك بەرەو ڕووی بێباوەڕی دەکاتەوە.

٦- هەروەها مەسەلەی دووبارەکاری ناو قورئان جگە لەئامانجی هەناسەدانو چەسپانو بیرخستنەوە چەند ئامانجێکی تری هەیە، سەبارت بە بوونی جیاوازی ڕاو دەقەکانی ناو قورئان(تناقضات) ئەوە لە ئەنجامی کرچو کاڵی تێگەیشتنو زانیاری ئەو

[6] - آل عمران: ١٨.

[7] - الكهف: ٢٩.

تاکەوەیە، ئەگەرنا بۆ نمونە بڕواننە بەرگی کۆتایی کتێبی (اضواءالبيان)ی ئیمامی(شنقيطي)لەو بارەوە وردەکاری بەخشیوە.

دووەم: فەرموودەکانی موحەممەد(ﷺ):

سەرچاوەی دووەمی مێژووی ئیسلامی بریتیە لە فەرموودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) کە موسڵمانەکان جیا لەلایەنە مێژووییەکە، لایەنی ئایینی خۆشیانی لێوەردەگرن، چونکە ئەوان لەو ئایەتە قورئانیەوە بۆ وتەو فەرمایشتی پێغەمبەر (ﷺ) دەڕوانن کە دەفەرموێت ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى (٣) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (٤) عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى﴾[٨] بۆ کردەوەکانیشی لەڕوانگەی ئەو ئایەتەوە سەیری دەکەن کە دەفەرموێت ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾[٩] فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ)خۆیان لە سێ شێوەی سەرەکیدا دەبیننەوە:

١- گوفتاری پێغەمبەر (ﷺ) کە ئەمەش یان دەقاودەق وتەکەیەتی یان هاوشێوەی وتەکانیەتی، زیاترینی فەرموودەکانی ئەمانەن و لەگرنگی و زۆریدا بەپلەی یەکەم دێن.

٢- کرداری پێغەمبەر (ﷺ) کە ئەمەش جموجوڵی پێغەمبەری خوایە((ﷺ)) کە هاوەڵانی دەوری یان خێزانەکانی گێڕاویانەتەوەو بە فەرموودە دادەنرێت، چونکە کردار بەکارێك رازیبوون بە گوفتاری بێگومان دەکات.

٣- هەڵوێستی پێغەمبەر(ﷺ): هەڵسوکەوتی پێغەمبەری خواو هەڵوێستیەتی بەرامبەر بە گوفتار یان کردارێکی هاوەڵان یان کەسانیتر، ئەمەش بەشێکە لە فەرموودەی

---

[٨] - النجم: ٣-٥.
[٩] - الأحزاب: ٢١.

پێغەمبەری خوا، دەکرێت لەڕووی متمانەی فەرموودەشەوە جۆرەکانی فەرموودە بە سێ جۆر دابنێین کە بریتین لە:

٤- صەحیح: ئەمانە گومانیان تێدا نیەو ڕاستەوخۆ وەردەگیرێن.

٥- حەسەن: ئەمانەش بەپلەی دووەم دێن وەردەگیرێنو کاریان پێدەکرێت.

٦- ضعیف: ئەمانە گومانیان لەسەرەو وەرناگیرێنو بەکارنەهێنانیان باشترە.

لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا (ﷺ) هەمان شێوە بەدیدەکەین، چونکە فەرموودە ڕاڤەی قورئان دەکات بۆ مرۆڤەکان، بۆیە لە لایەنە مێژووییەکەیەوە سێ لایەن دەگرێتەخۆ:

١- هێنانی مێژوویەکی پێشتر.

٢- لێدوان لەسەر ڕووداوی ئەوکات.

٣- پێشبینی بۆ داهاتووی موسڵمانان کە بەشێکی زۆری بەدیهاتووەو بووە بە مێژوو و بەشێکی دیکەشی لە ئێستاو داهاتوودا دەبێت.

هەمان ئەو شتەی سەبارەت بە سەرچاوەی یەکەم هاتووە، سەرچاوەی دووەمیش دەگرێتەوە، هێندە هەیە کە بۆ سەرچاوەی دووەم نەیارانی ئیسلام ومێژووی ئیسلامی زیاتر ئیشیان تێداکردووەو هەوڵیانداوە بەهەر جۆرێك بێت لەنرخی کەم بکەنەوە.

خاڵێکی دیکەی دیار سەبارەت بە سەرچاوەی دووەم ئەوەیە کە لەمەدا سەرچاوەکانی فەرموودە لەنێوان سوننەو شیعەدا دابەشدەبن، بەڵام ئەوەی دیارە زۆربەی جیهان کاتێك قسە لەسەر فەرموودەکانی موحەممەد (ﷺ) دەکەن، زیاتر پشت بە سەرچاوەکانی ئەهلی سوننە دەبەستنو سەرچاوەکانی شیعەیان وەلاناوە، چونکە سەرچاوەکانی شیعە

لەدەست خۆیاندا تەسکبوونەتەوە، خاڵێکی دی ئەوەیە کە ئەو قسەکردنەی لە سەر فەرموودە دەکرێت بەهیچ جۆرێك لەسەر قورئان ناکرێت.

فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بوونەتە کەرەسەیەکی بنەڕەتیو پێوانێکی بەهێز بەدەست مێژوونوسان بەگشتیو موسڵمانەکانیان بەتایبەتی تا پێوانی مێژووی پێیسلامی پێبکەن، وەك دیاریکردنی ماوەی خیلافەتو جەنگی جەمەل وصفینو فەتحی قوستەتینیەو...هتد.

سێیەم: سەرچاوە مێژووییەکانی موسڵمانان:

دەشێت یەکسەر ئەو پرسیارە بێتە ڕێمانو بپرسێت بۆچی دوای قورئانو سوننەت موسڵمانان قسە لەسەر مێژوی ئیسلامی دەکەن؟ بۆچی خەڵکانی تر قسەیان لەسەر نەکەن، لە وەڵامدا دەڵێن خۆزگە جیهانی ڕۆژئاوا هێندە هۆشیاری هەبوایە کە بیتوانیایە لە سەرەتاوە ئاگاداری جیهانی ئیسلامی بێتو قسەی لەسەر بکات، بەڵام جەنگی ناوخۆو ستەمی کڵێساو دواکەوتەیی زانیاریو هۆشیاری تاکی ڕۆژئاوایی ئەو ڕۆژگارە وایکرد نەیانتوانی بیر لە مێژووی ئیسلامی بکەنەوەو بێئاگابن لە جیهانی ئیسلامی تا ئەوەی دوای هاتنی کۆمەڵێك مێژوونووسی موسڵمانو توندبوونەوەی باریان لەگەڵ جیهانی ئیسلامیدا هێشتا نەیانتوانیبوو بیر لە مێژووی ئیسلامی بکەنەوە وقسەی لەسەر بکەن.

مێژوونوسانی موسڵمان بۆ سێ بەشی سەرەکی دابەشدەبن:

یەکەم: ئەهلی سوننەو جەماعە: ئەمانە ئەوانەن کە سەر بە مەزهەبی سوننەت بوون، دەسەڵاتی جیهانی ئیسلامیش سوننە مەزهەب بوو، هەر ئەمان بوون وەك یەکەم کەس ڕەوتی تۆماری مێژوویی ناو جیهانی ئیسلامییان خستەڕێ، نمونەی ئەمانەش لە ئیبن هیشامو ئیبن خیاط تا طەبەریو بەغدادیو ئیبن کەثیرو ئیبن خەلەکانو ئیبنولئەسیرو زەهەبیو ئیبن خەلدونو شەوکانی و...هتد بوو.

ئەمانە لەگەڵ ئەوەی هەواداریەکیان بۆ دەسەڵاتی ئیسلامی هەبووە، بەڵام هیچکات چاوپۆشییان لە هەڵەو کەموکورتیەکانی دەسەلآت نەدەکردو دواتریش ئەو ددپەروەریەو تۆمارە وردەیان بوو بە سەرچاوە بۆ نەیارانی ئیسلامو موسڵمانان تا بۆ مەبەستی دژایەتییان چیان دەوێت لێیان وەربگرن ولایەنەکانی دی کەمبایەخ ڕاگرن.

دووەم: داردەستەی شیعە: شیعەکان نەیارانی دەسەڵاتی ناو جیهانی ئیسلامی بوون، بۆیە هەوڵیاندەدا دژ بەو دەسەڵاتە بنووسن وبڵێن، هەرچەندە دەوڵەتگەلێکی خۆشیان هەبووە وەك فاتمیو بوەیهیەکانو قەرمەتی و...هتد، بەڵام لەباسکردنی هەوڵەکانی ئەوانیشدا ڕۆڵیان هەبووە، سەرچاوەکانی ئەهلی شیعە بوون بە کۆگایەك بۆ ڕۆژهەڵاتناسان تا تۆماری چەوتیەکانی جیهانی ئیسلامی بە موسڵمانان بفرۆشنەوە، نمونەی ئەوانەش بریتین لە مەسعودیو ئەبولفەرەجی ئەسفەهانی نوسەری کتێبی (الاغانی)و چەندینی تر.

سێیەم: دەستەو تاقمەکانی تر:

وەك خەواریجو موعتەزیلەو ئەشعەری و...هتد، ئەمانە ڕکەبەرییان لەگەڵ دەسەڵات ساتەو ناسات بوو، زیاتر خەواریجەکان بەرهەڵستی سەربازییان هەبووە، ئەم دەستەو تاقمانە بە گشتی لە تۆماری مێژووییدا ڕاستگۆ بوون، ئەگەر چی هەندێك جار دەمارگیرییان بۆ ڕەوتو مەزهەبی خۆیان وای لێکردون قسەی ناهەقو ناڕاست بکەن.

گرنگ ئەوەیە موسڵمانان لە تۆماری مێژووی ئیسلامیدا یەکەم هەنگاویان ناوەو سێ هەنگاویشیان بڕیوە:

١–تۆماری ڕووداوەکان بەپێی هەر گێڕانەوەیەکی ڕاستو ناڕاست.

٢– پێداچوونەوەی کەسایەتیەکانو هەڵسانگاندنیان لە دادگای زانستی ریجال (جەرحو تەعدیل)دا.

٣- لێکۆڵینەوە بۆ ڕووداوەکان.

ئەوەی ماوە بریتیە لە بەراوردی نێوان سەردەمەکانو لێکدانەوەی هزری وجیاکردنەوەی بابەتەکان، لەمەشدا چەند هەنگاوێك نراون بەڵام پێویستی بەهەوڵی زیاترە.

چوارەم: سەرچاوە مەسیحیەکان:

جەنگی مەسیحیەت لە مێژووی مرۆڤایەتیدا جەنگێکی دیارەو پاش دەربازبوون لە سەردەمی زەلیلیو وەرگرتنی دەسەڵات بەهەر پێناوێك بێت هاتنی سەردەمی دەسەڵاتیان بوو، بەدوای ئەوەشدا جەنگی سەختی لەگەڵ جوولەکەدا دەستپێکردو کەوتە چەوساندنەوەی جوولەکەکان تا ئەوەی جەنگی گەورە هات کە بریتیبوو لە جەنگ لەگەڵ موسڵماناندا، ئەمەش هەر لە سەردەمی پێغەمبەرەوە(ﷺ) دەستپێیکرد، بۆیە هەر لەوکاتەوە جەنگێکی توند بەرامبەر بە یەکتر بناغەی داناو بەرەبەرە جەنگی زانستیش دەستپێیکرد، بەڵام دەستپێکردنی توندی لەدوای ئەو قسەیەی لویسی شانزەیەم بوو لە شاڵاوی نۆیەمی خاچپەرستیدا کە داوایکرد (با جەنگی هزریو بیروباوەڕی دەستپێبکەین).

مەسیحیەت تا ئەمڕۆش دانی نەناوە بەبوونی ئیسلام وەك پەیامێکی ئاسمانی، بۆیە تا ئێستاش پێی وایە موسڵمان بە هەموو مێژوو و ڕابردوویانەوە لە هەڵەدا بوونو ڕۆڵی خراپەو گێرەشێوێنیان نیشانداوەو بە مردنیشیان دۆزەخ دەبێتە بەشیان، بەمجۆرە لە دادگای ئایینیو دادگای مرۆییشدا شکستو پشکی خراپ بۆ موسڵمانان دەبێت.

زۆربەی ڕۆژهەڵاتناسەکان مەسیحی بوونو سەر بە خوێندنگە مەسیحیەکان بوون، هەروەها هەموو هەنگاوە ڕۆژهەڵاتناسیەکانیش لەلایەن کڵێسای پاپاوە پاڵپشتی دەکران،

ئەگەریش بڕوانینە هەوڵەکان زۆربەیان تێکەڵ بە خەسڵەتی تەبشیری(موژدەبەری)دەکران.

بۆیە ئەوانە هەمیشە هەوڵیاندەدا ئەوە بڵێن (ئیسلام زادەی جولەکەیە دژ بە مەسیحیەت، مێژووی مەسیحیەت زۆر زاڵە بەسەر مێژووی ئیسلامیدا، مێژووی ئیسلامی مەترسیە بۆ سەر مرۆڤایەتی).

بەڵام ئەم گوتارە بەسەر هەموویاندا زاڵنابێت، چونکە هەیانە موسڵمان بووەو وەسفی ئیسلامو مێژووی ئیسلامی کردووە، هەیانە تا ئاستێکی زۆر خۆی لە خەسڵەتەکانی دژەئیسلام بوون داماڵیوە، هەشیانە تەنها ئەرکی وەرگرتنو گواستنەوەی بەجێگەیاندووە، بە کورتی سەرچاوە مەسیحیەکان بە شێوەیەکی گشتی دیدی ڕەخنەو دژایەتییان بۆ مێژووی ئیسلامی هەیە.

پێنجەم: سەرچاوەکانی جوولەکەکان:

ئەبێت پێش هەموو شتێك دیدی جوولەکە بۆ مێژوو بە گشتیو مێژووی خۆیان بەتایبەتی لەبەرچاوبگرین تا بزانین سەرچاوەکانیان چ خەسڵەتێکیان لە خۆگرتووەو هۆکاری ئەو خەسڵەتانەش بۆچی دەگەڕێتەوە.

جوولەکە لێکدانەوەیەکی ماددی بۆ جیهان هەیەو خۆشی تیایدا بە سەرمەشق دەزانێت، بەڵام دواتر دەڵێت مێژووی ئێمە سێ خەسڵەتی لەخۆ گرتووە:

١. هەمیشە ستەممان لێکراوە. (کات)

٢. لە هەموو شوێنێکی ئەم جیهانەدا ستەممان لێکراوە. (شوێن)

٣. 	ئەو ستەمەی ئێمە هیچ وێنەیەکی نەبووەو نیەو نابێت. (تایبەتمەندیو جیاوازی)

بۆیە لێرەوە خۆیان بە خاوەن ماف دەزانن‌و هەوڵدەدەن ماف زەوتکراوی خۆیان وەربگرنەوە، لە پێناو ئەمەشدا پێویستیان بە تۆمەتبارکردنی بەرامبەرەکان هەیە، لەمەشدا دەستناگرنەوەو بۆ هەر دەرفەتێك دەگەڕێن، لە پێناو ئەمەشدا ئەم هەنگاوانە دەگرنەبەر:

- نوسینی ڕاستەوخۆ دژ بە بەرامبەر.

- ساختەکاری لەنووسینەکانی بەرامبەردا وەك نمونەیان لەگەڵ ئیمامی ئیبن تەیمیەدا کە چووبوون بەڵگەنامەیەکی ساختەیان دروستکردبووو دەیانگێڕایەوە بۆ سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ)، بەڵام شەیخولئیسلام فێڵەکەی ئەوانی ئاشکراکرد بەهۆی توێژینەوەیەکی وردی بۆ بەڵگەنامەکەو بەراوردکرنی بە ڕووداوە مێژووییەکانی سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ).[١٠]

- هێنانی چاکەگەل‌و پیاهەڵدانی مێژووی بەرامبەر لەپێناو دانانی چەند ناڕاستیەکی بەئامانجی خۆیان.

بۆیە لەم ڕوانگەوە هەوڵدەدەن بەهەر شێوەیەك بێت بەرامبەر بە مێژووی ئیسلامی بوەستن.

شەشەم: سەرچاوەکانی دی:

---

[١٠] - إسلام بن عيسى الحسامي: سيرة شيخ الإسلام ابن تيمية وحكاياته مع أبناء زمانه، ط١، دار ابن كثير، (عمان-أردن:٢٠٠٦م)، ص١٠١-١٠٢.

ئەمەش زیاتر لە دوو لایەنی ماددیگەرایی سۆڤێتیو عەلمانیەتی توندی ڕۆژئاوادا خۆی دەبینێتەوە، سۆڤیەت لەبەرئەوەی یەکپارچە دژی مرۆڤایەتی بوو جگە لەخۆی، بۆیە ئامادەی وەرگرتنی ڕایەکی تر نەبوو، ئەوان نەوەك تەنها دژی مێژووی ئیسلامینو لەئاست عوسمانیو مەملوکیو عەبباسیو ئومەویەوە ناوەستن، بەڵکو قسەی توند لەسەر خودی پێغەمبەر(ﷺ) دەکەن، هەڵوێستی ڕەشی خۆشیان بەرامبەر به موسڵمانان نیشانداو کوشتو بڕێکی توندیان لێکردن، ئەو گلەییە توندە لەوان بۆیە دەکرێت چونکە بانگەشەی ڕزگارییان لە سەدەی نوێدا خستەڕوو، بەڵام ئازادیەکە موسڵمانانو نەیارانی تریان لێی بێبەش بن، هەمان خەسڵەت لای عەلمانیەتی پەردەپۆش بە مەسیحیەت دەرکەوت کە سەرمەشقیان ئەمەریکا بوو، تا ئەمڕۆش ئەمەریکا بە توندی لە ڕووی ئیسلامو موسڵماناندا وەستاوەو سەرقاڵی داگیرکردنی هەنگاوبەهەنگاوی خاکیانە، ڕەنگدانەوەی توندی دیدی سلبی ئەوان بۆ ئیسلامو پەرچەکرداری سەختی موسڵمانان وایکرد وڵاتێکی وەك دانیمارك ببێتە سەرچاوەیەك بۆ گاڵتەکردن بە پێغەمبەر(ﷺ)و هەموو وڵاتانی تری ئەوروپاش بوونە پاڵپشتی، کەواتە دیدی ئەوان لە کردەی ئەمڕۆیاندا دیارە.

٧-نوسینەکانی ئەمڕۆ لەسەر مێژووی ئیسلامی:

لە ڕاستیدا ئەمڕۆ بۆتە کۆگای تەنگژەی مێژووی ئیسلامیو هەموو پشێویو شلۆقی دیدی ڕابردوو لەگەڵ ململانێی سەختی نوێ لەمەدا ڕەنگیداوەتەوەو مەردی مەیدانی دەوێت تا بتوانێت لێی دەربازبێت، هەڵوێستی دروستی ئەمڕۆش پاش بەرپرسیارێتی لای خواو پاداشتی خودایی، مەردایەتی مێژوویی دەبێت.

لەمڕۆدا هاوکات بە شاڵاوی فرەلایەنەی نەیارانو هاوپەیمانبوونیان پێکەوە، دەستیانداوەتە هەڵمەتێکی توندی ڕەخنەیی بۆ سەر مێژووی ئیسلامی تا ئاستێك گومان لەسەر هەموو لایەنو ئیجابیەتێکی مێژووی ئیسلامی دروست دەکەن، لە کوردستانیشدا

سەرەتاکانی ئەو کارە دەرکەوتووە، کارەکەش هەڵمەتێکی کەمزانستیە، بۆیە لەمڕۆدا ڕۆڵی توندو لە داهاتوودا کاریگەری کەم دەبێت.

بەرامبەر بەمەش موسڵمانان ئامادەییان نەماوە کە هەڵەی مێژووی ئیسلامی لەبەرچاو بگرن، بۆیە پاڵپشتیەکی کەمیان هەیەو گومانی توند لە نووسینەکانیان دەکرێت، هەرچەندە برێ هەولّی باشیش لەو بارەیەوە دراوە، بەلاّم بەراستی توێژینەوەی مێژوویی لەمڕۆی جیهانی ئیسلامیدا راستیەکی دلّتەزێنە.